

# ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ПРОБЛЕМИ АНАЛІТИЧНОЇ МЕТАЕТИКИ

Ярослав Шрамко

**Анотація.** Для аналітичної філософії загалом типовим є метатеоретичний підхід, коли розгляду піддається не деяка предметна царина як така, а сам процес дослідження цієї царини, що здійснюється задля прояснення методології такого дослідження та розробки його загальнофілософських засад. Водночас аналітична філософія не відмовляється від власного теоретичного вивчення філософських сутностей і можливих прикладних аспектів такого вивчення. Щодо етичного знання, то тут варто розрізняти (1) розгляд конкретних людських учинків або моделей поведінки з погляду їх можливої моральної оцінки; (2) етичні системи, які визначають умови моральної оцінки поведінки та вчинків; (3) філософсько-методологічний аналіз цих систем. Як наслідок, в аналітичній моральній філософії виділяють три рівні розгляду моралі, яким відповідають три основні розділи етики (етичні дисципліни): прикладна етика, нормативна етика й метаєтика. Виокремлення цих розділів етичного знання відповідає прийнятому у філософії науки розмежуванню між методологічним рівнем розгляду наукового знання та самим цим знанням, у межах якого зазвичай виділяють теоретичний і прикладний (емпіричний) рівні. Основне завдання метаєтики полягає у вивченні природи моральних суджень та етичних концепцій, а також у їх всебічному обґрунтуванні. Таке обґрунтування досягається за допомогою розгляду цілого комплексу питань, які пов'язують етику з іншими розділами філософії, насамперед з онтологією, теорією пізнання, філософією мови та філософією свідомості. У межах нормативної етики розробляються конкретні етичні теорії для обґрунтування тих чи тих загальних етичних принципів, а також вирішується питання, якого роду реальність повинна підпадати під дію цих принципів. Що стосується прикладної етики, то вона займається конкретними ситуаціями, проблемами або поведінковими, як правило, суспільно значущими практиками, з погляду їх можливої моральної оцінки, і на цій основі створюються етичні рекомендації щодо їх здійснення або, навпаки, обмеження.

**Ключові слова:** метаєтика, нормативна етика, прикладна етика, моральний реалізм, моральний натуралізм, моральний анти-реалізм.

## DIRECTIONS AND ISSUES OF ANALYTIC METAETHICS

**Abstract.** A meta-theoretical approach is characteristic for analytic philosophy. By such an approach one focuses on a process of scientific investigation

and on its methodological and philosophical foundations, rather than on considering object domain as such. At the same time analytic philosophy does not exclude a theoretical study of philosophical entities, as well as possible applied aspects of such a study. More specifically, in ethics one should differentiate between (1) consideration of particular human actions and modes of behavior from the point of view of their moral evaluation; (2) ethic systems as such, which determine the conditions of such an evaluation; (3) philosophico-methodological analysis of these systems. Consequently, analytic moral philosophy comprises three levels of moral consideration, which correspond to three main parts of ethics (ethical disciplines): applied ethics, normative ethics and metaethics. An analogous division one usually finds in the methodology of science when one differentiates between some knowledge (with a theoretical and empirical levels) and its methodology. The main task of metaethics consists in elucidating the nature of moral judgments and ethical conceptions, and in finding their foundations. Such a foundation can be given by considering a variety of issues which connect ethics with the other philosophical disciplines, such as metaphysics, epistemology, philosophy of language, and philosophy of mind. Normative ethics provides concrete moral conceptions which justify certain ethical principles, as well as describe the moral reality subject to these principles. Applied ethics considers concrete moral situations, actions, behavioral practices, and provides certain recommendations for dealing with them in the positive and negative ways.

**Keywords:** metaethics, normative ethics, applied ethics, moral realism, moral naturalism, moral anti-realism.

Для аналітичної філософії загалом типовим є метатеоретичний підхід, коли розгляду піддається не деяка предметна царина як така, а сам процес дослідження цієї царини, що здійснюється задля прояснення методології такого дослідження та розробки його загальнофілософських засад. Водночас аналітична філософія не відмовляється від власного теоретичного вивчення філософських сутностей і можливих прикладних аспектів такого вивчення.

Щодо етичного знання, то тут варто розрізняти: (1) розгляд конкретних людських учинків або моделей поведінки з погляду їх можливої моральної оцінки; (2) етичні системи, які визначають умови моральної оцінки поведінки та вчинків; (3) філософсько-методологічний аналіз цих систем. Як наслідок, в аналітичній моральній філософії виділяють три рівні розгляду моралі, яким відповідають три основні розділи етики (етичні дисципліни): прикладна етика, нормативна етика й метаетика. Виокремлення цих розділів етичного знання відповідає прийнятому у філософії науки розмежуванню між методологічним рівнем розгляду наукового знання та самим цим знанням, у межах якого зазвичай виділяють теоретичний і прикладний (емпіричний) рівні. Аналогічно у філософії мови, при розгляді наукових теорій, розрізняють метамову й об'єктну мову, причому остання, в свою чергу, складається з речень, що виражають теоретичні узагальнення, і так званих «протокольних речень», які безпосередньо описують факти.

Стисло схарактеризуємо ці розділи етики.

Основне завдання *метаетики* полягає у вивченні природи моральних суджень та етичних концепцій, а також у їх всебічному обґрунтуванні. Таке обґрунтування досягається за допомогою розгляду цілого комплексу питань, які пов'язують етику з іншими розділами філософії, насамперед з онтологією, теорією пізнання, філософією мови та філософією свідомості.<sup>1</sup> На межі етики й онтології аналізуються питання існування та природи етичних фактів і властивостей. Наприклад, чи виражає поняття добра реальну властивість (тобто таку властивість, що існує об'єктивно), і якщо так, то якого роду речі можуть володіти цією властивістю та чи є сама ця властивість природною? Інша група питань належить до взаємодії етики з теорією пізнання і стосується особливостей етичного знання, включаючи проблему умов можливості такого роду знання, шляхів його досягнення, ролі емпіричного досвіду й моральної інтуїції. Взаємозв'язок етики та філософії мови проявляється в питаннях про значення етичних термінів, наприклад, про те, до якого роду сутностей відсилають (здійснюють референцію) такі терміни, як «добро» чи «обов'язок», а також про те, до суджень якого типу належать етичні твердження, чи є вони звичайними дескриптивними судженнями, чи особливого роду наказовими реченнями, приписами або «прескрипціями», як уважав, наприклад, Річард Хейр.<sup>2</sup> Зрештою, філософія свідомості залучається для прояснення специфіки ментальних станів, якими супроводжуються моральні судження і дії, для аналізу моральних переконань, уявлень та інших емоційних настанов, які мають певне моральне навантаження, як от: осуд, схвалення тощо.

У межах *нормативної етики* розробляються конкретні етичні теорії для обґрунтування тих чи тих загальних етичних принципів, а також вирішується питання, якого роду реальність повинна підпадати під дію цих принципів. Чи стосуються норми моралі людського життя загалом? Або вони кажуть нам, якого роду людьми ми повинні бути? Можливо, вони покликані регулювати людську поведінку та вчинки? Або ж вони висувають певні вимоги до наших намірів і мотивів поведінки? Як зазначає Оскарі Куусела:

Мета нормативної етики — визначити основу для відповідей на питання про те, що є морально правильним, а що — неправильним, що є добрим, а що — поганим, якими є наші обов'язки і права, як

<sup>1</sup> Див.: Chrisman M. What is This Thing Called Metaethics? London, New York : Routledge, 2017. P. xvii-xix.

<sup>2</sup> Див.: Hare R. M. The Language of Morals. Oxford : Oxford University Press, 1952.

ми повинні жити і т. д. Інакше кажучи, вона намагається визначити основу або «ціннісний базис» для нашого розгляду певних речей, як таких, що мають моральну цінність, на відміну від інших.<sup>3</sup>

Що стосується *прикладної етики*, то вона займається конкретними ситуаціями, проблемами або поведінковими (як правило, суспільно значущими) практиками, з погляду їх можливої моральної оцінки, і на цій основі створюються етичні рекомендації щодо їх здійснення або, навпаки, обмеження. Прикладами таких проблемних ситуацій є дебати щодо прийнятності смертної кари, евтаназії, клонування людей, заборони абортів, обов'язковості вегетаріанства тощо. Очевидно, що конкретне розв'язання таких моральних проблем зазвичай спирається на певну нормативну етичну концепцію, у межах якої пропонуване розв'язання отримує теоретичне обґрунтування. Водночас є і зворотний вплив прикладної етики на формування концепцій, що розробляються в контексті нормативної етики, коли пошук розв'язання практичної проблеми морального характеру призводить до розробки відповідної нормативної етичної теорії, покликаної обґрунтувати таке розв'язання.

Важливо акцентувати, що на відміну від тісної взаємодії, яку можна спостерігати у відносинах між нормативною та прикладною етикою, аналогічної прямої взаємозалежності між метаетикою та нормативною етикою не існує, оскільки багато метаетичних теорій є ціннісно нейтральними. Прийняття тієї чи тієї метаетичної теорії зазвичай не зобов'язує до певної нормативної етичної концепції, а є цілком сумісним з цілим спектром таких концепцій. Тому нормативну та прикладну етику часто об'єднують у єдиний рівень етичного розгляду, який утворює моральну філософію першого порядку, відокремлюючи його від метаетики, яка є етичним знанням другого порядку. Розглянемо більш детально основні проблеми та напрями аналітичної метаетики.

Вихідне питання, відповідь на яке зазвичай передує розгляду всієї сукупності проблем, що зараховують до метаетики, і багато в чому визначає цей розгляд, стосується самого існування тієї реальності, яка формує область моралі. Що є моральними якостями, які утворюють зміст моральних норм і моральних оцінок, чи виражають ці якості — реальні властивості якихось об'єктів (якщо так, то об'єктів якого роду) і чи існують особливого роду моральні факти, які належать

---

<sup>3</sup> Kuusela O. *Key Terms in Ethics*. London, New York: Continuum International Publishing Group, 2011. P. 73.

об'єктивному світові, поряд з фізичними, біологічними, психічними і т. п. фактами? Ствердна відповідь на це питання характерна для теорій *морального реалізму*, яким протистойть метаетична позиція *морального антиреалізму*, що заперечує об'єктивне існування етичної реальності в будь-якій формі. Як моральний реалізм, так і моральний антиреалізм отримали в сучасній аналітичній філософії детальне обґрунтування та представлені низкою оригінальних концепцій.

## 1. Моральний реалізм

Моральний реалізм можна витлумачити як певний різновид загального метафізичного (онтологічного) реалізму, який стверджує, що «існують факти певного виду, які метафізично або концептуально не залежать від наших переконань або тверджень на користь того, що ці факти існують».<sup>4</sup> Щодо етичної реальності ця позиція конкретизується насамперед в положеннях, що (1) моральні факти дійсно існують, і (2) ці факти існують об'єктивно, незалежно від чиєїсь думки про них, або більш узагальнено, незалежно від наявності будь-яких даних, які б свідчили про їхнє існування. Водночас моральний реалізм слід відрізнити від морального об'єктивізму (універсалізму). Прихильники останнього протистоять моральному релятивізму та стверджують, що ті самі (універсальні) норми моралі повинні виконуватися для всіх людей, незалежно від їхнього бажання відповідати цим нормам. Як зазначають Стюарт Брок і Едвін Марес, цілком можна бути об'єктивістом у поглядах на мораль, без того, щоб відстоювати моральний реалізм. Існують такі напрямки морального антиреалізму (наприклад, ті, що обґрунтовують мораль, виходячи з ідеї суспільного договору), які підкреслюють універсальність моральних норм і принципів. Інакше кажучи, «реалізм щодо моралі є достатньою умовою для того, щоб бути моральним об'єктивістом, але це — не необхідна умова».<sup>5</sup> Моральний реалізм стверджує дещо більше, ніж просту інтерсуб'єктивність етичних норм, а саме — існування особливої реальності, до якої ці норми належать.

У цьому сенсі будь-яке етичне твердження, наприклад, «Вбивство — зло», повідомляє або описує деякий моральний факт, який належить певній етичній реальності, так само як, скажімо, хімічне

<sup>4</sup> Brink O. *Moral Realism and the Foundations of Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. P. 15.

<sup>5</sup> Brock S., Mares E. *Realism and Anti-Realism*. McGill-Queen's University Press, 2010. P. 113.

твердження «Молекули є електрично нейтральними» висловлює певний хімічний факт, що належить до хімічної реальності. Таким є суто онтологічний вимір морального реалізму.

Водночас можливе не тільки суто онтологічне визначення морального реалізму, а і його тлумачення з позицій філософії мови, філософії свідомості і теорії пізнання.

Так, одне з ключових питань філософії мови щодо значень мовних виразів, будучи застосованим до етичних тверджень, перетворюється на питання про те, що можуть означати ці твердження, чи мають вони предметне значення, а якщо мають, то що може виступати як таке значення та до якого роду реальності ці твердження в такому випадку можуть відноситись (проблема референції). Особливий інтерес представляє проблема типізації етичних суджень і можливість їх віднесення до класу дескриптивних висловлювань. З огляду на те, що такі висловлювання слугують для представлення (репрезентації) деякої позамовної реальності, унаслідок чого вони можуть і мають бути істинними (якщо адекватно представляють реальність) або хибними (якщо навпаки), виникає питання про здатність етичних суджень виконувати таку (істиннісну) функцію, тобто про їхню здатність бути істинними або хибними. Згідно з позицією морального реалізму етичні твердження в цьому сенсі нічим не відрізняються від звичайних дескриптивних висловлювань — вони виконують завдання вираження певної (етичної) реальності та цілком можуть бути істинними або хибними, залежно від того, наскільки адекватно вони це роблять. До того ж усі концепції морального реалізму погоджуються, що багато етичних тверджень успішно справляються з цим завданням, а отже, виявляються істинними. Інакше кажучи, із погляду філософії мови, теорії морального реалізму відносяться до концепцій *репрезентаційного* типу.

Із репрезентаційним підходом філософії мови тісно пов'язана аналогічна позиція у філософії свідомості, яку зазвичай характеризують як *когнітивізм*, згідно з яким кожному дескриптивному висловлюванню відповідає певний стан свідомості, який називають «переконанням». Тобто, дескриптивне висловлювання «представляє реальність завдяки своїй звичайній ролі виражати *переконання* (beliefs) в тому, якою ця реальність є». <sup>6</sup> Термін «переконання» витлумачується тут максимально широко — як наявність у суб'єкта деякої думки з того чи

---

<sup>6</sup> Chrisman M. What is This Thing Called Metaethics? London, New York: Routledge. 2017. P. 8.

того приводу. Стосовно етичних тверджень виникає питання, який саме стан свідомості виражається такими твердженнями, «чи представляють вони певні переконання в тому, яким є стан справ у дійсності, або ж, навпаки, деякі ставлення до речей, які не є переконаннями, як от обурення, осуд, схвалення тощо».<sup>7</sup> Така постановка питання ґрунтується на запровадженому Девідом Юмом розділенні всіх ментальних станів на два основних види: переконання і те, що узагальнено може бути названо бажаннями (пристрастями). На відміну від переконань, бажання призначені виражати не те, яким світ є, а те, яким він *має бути* (з погляду їх носія), і як такі, вони не підлягають істиннісній оцінці тобто не можуть бути ані істинними, ані хибними.<sup>8</sup>

Моральний реалізм будь-якого штибу, зазвичай, відстоює позицію морального когнітивізму, згідно з якою будь-яке дескриптивне етичне судження, яке стверджує нормативний статус певного етичного поняття (добро, зло, моральність, справедливість та ін.), виражає деяке переконання (думку) щодо того, яким є реальний стан справ. Отже, етичні твердження не тільки описують деякі факти, а й виражають наші переконання в тому, що ці факти існують. Наприклад, твердження «Моральним є все те, що збільшує добробут якомога більшої кількості людей» виражає, із позиції когнітивізму, переконання в тому, що будь-які дії, які збільшують добробут якомога більшої кількості людей, є моральними, тобто (об'єктивно) мають властивість «бути моральним». Або ж, більш конкретно, твердження «Аморально баришувати на безпорадному стані іншої людини» виражає переконання в об'єктивному існуванні відповідного морального факту, у цьому випадку того самого, який описується цим твердженням. У свою чергу переконаність в тому, що дійсність (об'єктивно) влаштована в такий спосіб, може, з одного боку, мотивувати людей робити саме ті вчинки, які, як вони вважають, узгоджуються з цим станом дійсності, а з іншого боку, використовуватися людьми для виправдання таких вчинків.

Теоретико-пізнавальна проблематика в метаетиці знаходить своє основне вираження в питанні про можливість і шляхи отримання етичного знання. Якщо таке знання взагалі можливе, то як його набувають і що може (і повинно) слугувати підставою для нього? Відштовхуючись від класичного визначення знання як обґрунтованого істинного переконання, це питання зводиться до проблеми обґрунтування етичних переконань. Зазначена проблема особливо актуальна

<sup>7</sup> Там само.

<sup>8</sup> Див.: Smith M. *Realism. A Companion to Ethics* / ed. P. Singer. Blackwell Publishing, 2010. P. 400.

для теорій морального реалізму, оскільки такі теорії, спираючись на репрезентаційне (в межах філософії мови) та когнітивне (у межах філософії свідомості) тлумачення етичних тверджень, потребують епістемологічного прояснення питання про способи обґрунтування наших моральних переконань. У різних концепціях морального реалізму немає єдиного підходу щодо відповіді на це питання, оскільки вони суттєво розходяться в поглядах на саму природу тієї реальності, яку ці переконання повинні представляти. Справа в тому, що обґрунтування того чи того факту значною мірою залежить від тлумачення реальності, до якої належить цей факт. Так, якщо ця реальність має емпіричну природу, то обґрунтування відповідних переконань обов'язково має застосовувати такі методи емпіричного дослідження, як спостереження або експеримент. З іншого боку, обґрунтування, наприклад, апріорних переконань, які стосуються абстрактних сутностей, неможливо здійснити без залучення методів логічного й концептуального аналізів.

Загалом, залежно від трактування природи моральної реальності, моральний реалізм поділяється на два основних види: моральний натуралізм і моральний нон-натуралізм.

### **1.1. Моральний натуралізм**

Згідно з позицією морального натуралізму, моральні якості (такі як: «добрий», «злий», «хороший», «поганий», «правильний», «неправильний» тощо) не просто об'єктивно існують, а є натуральними (природними) властивостями тих об'єктів, до яких вони належать, або можуть бути зведені до таких властивостей. Це означає, що моральні факти мають емпіричну природу та не включають жодних «позаприродних» компонентів, які б не піддавалися вивченню з боку таких природничих і соціальних наук, як: фізика, хімія, біологія, психологія, соціологія та ін. Водночас зберігається можливість апріорних етичних тверджень, істинність яких ґрунтується на мовному та концептуальному аналізі, який визначає синонімічність нормативних понять із певними природничими та соціальними поняттями. Наприклад, якщо ми отождоимо нормативне поняття «бути добрим» із природним поняттям «приносити задоволення», то тоді етичне судження «Добре все, що приносить задоволення» матиме аналітичний (апріорний) характер, подібно до судження «Всі холостяки не одружені». Проте істинність конкретних оцінних (етичних) міркувань, які ґрунтуються на такому розумінні добра, на кшталт, «Допомагати іншим добре», буде встановлюватися за допомогою емпіричного (біологічного, фі-



зіологічного, психологічного, соціологічного і т.ін.) дослідження, яке дозволяє з'ясувати, чи дійсно допомога іншим здатна приносити задоволення. У результаті такого дослідження ми доходимо висновку, що етичне судження, сформульоване з використанням нормативної термінології, позначає той самий (природний) факт, що й судження, яке обходиться без таких оцінних понять.

У сучасній аналітичній метаетиці обґрунтовується ціла низка натуралістичних концепцій як редуційного, так і нередуційного типу. Якщо редуційністи, як зазначено вище, прямо або опосередковано зводять моральні якості до тих чи тих позаморальних властивостей, що вивчаються природничими та соціальними науками, то нередуційна позиція полягає в тому, що моральні якості утворюють особливий клас повноправних природних властивостей, які не можуть бути повністю зведені до позаморальних властивостей. Природний (натуральний) характер таких моральних якостей обґрунтовується наявністю певного взаємозв'язку між ними й позаморальними (природними) властивостями. Наприклад, можна стверджувати, що моральні якості, навіть якщо їх і не можна звести до позаморальних властивостей, усе одно реалізуються або утворюються за допомогою таких властивостей, або ж якимось чином «випливають» з них.<sup>9</sup>

Як приклад натуралістичної концепції нередуційного типу можна навести неарістотелевський етичний натуралізм, який розробляє певна група аналітичних філософів другої половини ХХ ст.<sup>10</sup> Питання, наскільки цей підхід до проблеми обґрунтування моралі дійсно є наближеним до автентичних поглядів самого Арістотеля, заслуговує на окремий розгляд,<sup>11</sup> проте загалом слід визнати, що ця концепція дійсно інспірована певним тлумаченням цих поглядів на природу людини в її взаємозв'язку з тим, що Арістотель називав добродієм (благим) життям.

---

<sup>9</sup> Див., напр.: Miller A. *An Introduction to Contemporary Metaethics*. Polity Press, 2003. P. 138-139.

<sup>10</sup> Сучасний етичний неарістотелізм був ініційований статтями Пітера Гіча (Geach P. *Good and evil. Analysis*. 1956. Vol. 17. P. 33-42) і Елізабет Енском (Anscombe E. *Modern moral philosophy. Philosophy*. 1958. Vol. 53. P. 1-19); див. також більш недавні роботи Аласдера Макінтайра (MacIntyre A. *Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues*. London: Duckworth, 1999), Розалінд Херстхаус (Hursthouse R. *On Virtue Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 1999), Філіппи Фут (Foot P. *Natural Goodness*. Oxford: Oxford University Press, 2001) та ін.

<sup>11</sup> Див., напр.: Rapp C. *Aristotle and neo-Aristotelian naturalism. Aristotelian Naturalism. A Research Companion*. Springer, 2020. P. 35-56.

Під час розгляду моральних якостей представники неоарістотелізму, як правило, підкреслюють їх відносний характер, неможливість їх визначення, у відриві від порівняльного аналізу тих об'єктів, до яких вони в тому чи тому випадку застосовуються. Пітер Гіч називає таке використання понять атрибутивним (на відміну від предикативного їх використання, коли деяка характеристика може бути гіпостазована й розглянута окремо від її носія).<sup>12</sup> Так, ми можемо розбити твердження, що на столі лежить біла скатертина, на два окремих твердження: «На столі лежить щось біле» і «На столі лежить скатертина», — що свідчить про предикативність властивості «бути білим». Аналогічне розбиття тверджень «Це — велика муха» і «Це — маленький слон» є неможливим через відносність властивостей «великий» і «маленький», а отже, відповідні поняття мають атрибутивний характер. Як підкреслює Гіч, використання таких моральних понять, як «добре» та «погано» у будь-яких контекстах також є атрибутивним і їхні значення залежать від тих об'єктів, до яких вони застосовуються. Отже, будь-яка спроба дати визначення поняття добра самого по собі приречена на невдачу. Замість цього слід розглядати питання, що значить бути доброю людиною загалом.

Далі візьмемо до уваги, що, наприклад, поняття «добрий в моральному відношенні» можна витлумачити як окремий випадок більш широкого поняття «добрий (гарний) взагалі». Таке загальне поняття є самостійною (природною) властивістю та за певних умов може бути застосоване до будь-яких предметів. Це означає, що визначення морального поняття «добре» може бути сформульоване в межах загального визначення більш широкого поняття стосовно різних об'єктів з різних областей дійсності. Для цього необхідно з'ясувати, у чому полягає природа цього об'єкта, який сенс його існування та яке його призначення.

Візьмемо, наприклад, такий простий предмет, як ніж. Ніж буде «гарним», якщо він достатньою мірою втілює природу ножа та відповідає своєму призначенню. Ніж за своєю природою призначений для того, щоб різати — у цьому й полягає сенс його існування. Отже, гарний (добрий) ніж повинен добре різати, а основною (необхідною) властивістю, що забезпечує виконання цієї функції, є гострота його леза. Інакше кажучи, гарним буде той ніж, який має гостре лезо.<sup>13</sup>

<sup>12</sup> Див.: Geach P. Op. cit. P. 33.

<sup>13</sup> Можуть, звичайно, бути й інші властивості, які відіграють важливу роль у виконанні ножем його основної функції, наприклад, бажано, щоб ніж мав зручний держак (якщо держак незручний, то таким ножем незручно й різати, більш

Розглянемо тепер якусь тварину, наприклад, вовка. Вовк за своєю природою є соціальною твариною, він, як правило, живе у зграї, від благополуччя якої залежить і благополуччя кожного її окремого члена. Отже, кожен член вовчої зграї повинен робити певний внесок у її успішне функціонування, наприклад, брати участь у колективному полюванні. Вовк, який із будь-яких причин не полює зі своєю зграєю, не буде добрим вовком, оскільки тоді він не відповідає своєму вовчому призначенню. Наприклад, вовк, який був приручений людьми і тому не вміє полювати, цілком може бути гарною домашньою твариною, але він не буде добрим саме як вовк.<sup>14</sup>

Натуралізм неоарістотелевського типу поширює зазначений підхід на оцінці судження про людську мораль, пропонуючи під час винесення таких суджень зважати на природу людини й особливий спосіб людського існування в суспільстві, із тим щоб з'ясувати, якого роду людські якості дозволяють максимально реалізувати призначення людини у світі. Як підкреслює Філіпа Фут, оцінка людських моральних якостей, а також етична оцінка поведінки людей і їх вчинків цілком може ґрунтуватися на «фактах про природу людини і життя людського роду».<sup>15</sup> Водночас, етичні цінності відіграють у житті людини роль, аналогічну тій, яку для будь-яких істот і предметів відіграють якості та властивості, що забезпечують їх повноцінне функціонування відповідно до природи. Як є щось неправильне (погане) в поведінці вовка, який не бере участі в полюванні, але водночас разом з усіма поїдає здобич, так само щось негаразд з людиною, позбавленої доброти і справедливості.<sup>16</sup> Влучним є зауваження Гіча:

Людям потрібні чесноти, як бджолам потрібне жало. Окрема бджола, вжаливши, може загинути, але бджолам усе одно потрібне жало; окрема людина, будучи хороброю або справедливою, може загинути, але людям усе одно потрібні мужність і справедливість.<sup>17</sup>

того, під час використання такого ножа можна порізатися, що слід вважати його недоліком). Загалом можна стверджувати, що саме володіння всією сукупністю основних і допоміжних властивостей, які сприяють виконанню предметом його призначення, і які забезпечують існування цього предмета відповідно до його природи, і робить цей предмет «добрим». Приклад із ножем узятий із Chrisman M. *What is This Thing Called Metaethics?* London, New York: Routledge, 2017. P. 67-68.

<sup>14</sup> Приклад із вовком узятий із Hursthouse R. *On the grounding of the virtues in human nature. Was ist das für den Menschen Gute? What is Good for a Human Being? Menschliche Natur und Güterlehre. Human Nature and Values* / ed. J. Szaif and M. Lutz-Bachmann, De Gruyter. 2004. P. 263-275, див. також: Foot P. *Does moral subjectivism rest on a mistake?* *Oxford Journal of Legal Studies*. 1995. Vol. 15. P. 1-14.

<sup>15</sup> Foot P. *Op. cit.* P. 14.

<sup>16</sup> Див.: Hursthouse R. *Op. cit.* P. 264.

<sup>17</sup> Geach P. *The Virtues*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. P. 17.

Відштовхуючись від цієї ідеї, Розалінд Херстхаус розвиває натуралістичну концепцію чеснот як «тих рис характеру, які (з огляду на людську природу) потрібні людям для щастя (евдемонії), аби процвітати і вести життя гідне людської істоти».<sup>18</sup> Тим самим, за допомогою аналізу людської природи, досягається раціональне обґрунтування етики загалом. Базовим тут є розуміння природи людини як наділеної розумом соціальної істоти. Спираючись на здійснену Хертхаус характеристику того, що значить для вищих соціальних тварин бути добрими,<sup>19</sup> Рональд Сандлер формулює таку тезу природної моральності (natural goodness thesis):

Людина є моральною (тобто добродесною) тією мірою, якою вона добре оснащена щодо своїх (i) емоцій, (ii) бажань і (iii) дій (відповідно до вимог розуму та власних схильностей); а чи добре вона в цьому сенсі оснащена, визначається тим, наскільки зазначені аспекти сприяють (1) її виживанню, (2) продовженню роду, (3) відсутності болю та наявності насолоди, (4) успішному й гідному людині функціонуванню соціальних груп, до яких вона належить.<sup>20</sup>

Отже, неоарістотелівський натуралізм демонструє, у який спосіб можна робити етичні висновки на підставі певних передумов щодо людської природи. Оскільки ці передумови виражають особливого роду природні факти, то ті етичні факти, які з них висновують, також виявляються природними (натуральними).<sup>21</sup> Загалом ця концепція є гарним прикладом натуралістичного підходу в метаетиці. Проте певні загальні слабкості й уразливі місця натуралізму характерні також і для його неоарістотелівського різновиду.

## 1.2. Моральний нон-натуралізм

У межах аналітичної філософії різні концепції морального натуралізму отримали інтенсивний розвиток в останній чверті ХХ — на початку ХХІ ст.<sup>22</sup> Однак прикметно, що виникнення та становлення

<sup>18</sup> Hursthouse R. Op. cit. P. 263.

<sup>19</sup> Див.: Ibid. P. 268.

<sup>20</sup> Sandler R. Character and Environment. A Virtue-Oriented Approach to Environmental Ethics. New York: Columbia University Press, 2007. P. 17.

<sup>21</sup> Поп.: Chrisman M. What is This Thing Called Metaethics? London, New York: Routledge, 2017. P. 71.

<sup>22</sup> Окрім розглянутого тут неоарістотелівського підходу, можна згадати такі впливові натуралістичні концепції як моральний функціоналізм Франка Джексона (Jackson F. From Metaphysics to Ethics: A Defence of Conceptual Analysis. Oxford: Clarendon Press, 1998), а також групу дослідників, пов'язаних з Корнелльським університетом (Brink D. Externalist moral realism. *Southern Journal of Philosophy*.

метаетики як особливого напрямку й розділу аналітичної філософії, насамперед пов'язано з критикою натуралістичного підходу до обґрунтування моралі. Засаднича для сучасної метаетики робота Джорджа Мура «Принципи етики» присвячена одній із наскрізьних тем — спростуванню того, що отримало назву «натуралістичної помилки». Ця помилка, як її визначає Мур, полягає у прямому або опосередкованому ототожненні моральних (нормативних, оцінних) властивостей з іншими властивостями, які не є моральними, тобто в тому, що ці самі ненормативні (природні) властивості розглядають не як «інші» характеристики, а саме як власне моральні властивості.<sup>23</sup> На думку Мура, в історії філософії «майже всі» етичні системи в тій чи тій формі припускалися натуралістичні помилки, «ототожнюючи просте поняття, яке називають “добром”, із якимось іншим поняттям».<sup>24</sup>

Можна виділити кілька типових форм натуралістичної помилки. Так, коли вказане ототожнення відбувається безпосередньо на рівні самих *властивостей*, то ми стикаємося з *онтологічною* формою натуралістичної помилки. Якщо ж моральні *поняття* намагаються виразити (визначити чи проаналізувати) через неморальні, то виникає *семантична* форма цієї помилки. Її *лінгвістична* форма передбачає синонімію відповідних (нормативних і ненормативних) *термінів*. І зрештою досить поширеною є *логічна* форма натуралістичної помилки, коли певні етичні (нормативні) *висновки* намагаються отримати з чисто дескриптивних посилок фактичного характеру.<sup>25</sup>

На останньому виді натуралістичної помилки варто зупинитися більш докладно, оскільки він є певним формулюванням відомого «закону Юма» (також має назву «гільйотина Юма»<sup>26</sup>), який підкреслює проблемність переходу від «є» до «повинен» і стверджує логічну некоректність виведення скільки-небудь змістовних висловлювань нормативного характеру (які говорять про те, що *повинно* бути) з одних тільки висловлювань про факти (які описують те, що є, або *може* бути). Наприклад, виведення з чисто фактичного твердження

1986. Vol. 24 (Supplement). P. 23-40; Boyd R. How to be a moral realist / ed. G. Sayre-McCord. *Essays on Moral Realism*. Cornell University Press, 1988. P. 187-228; Sturgeon N. Moral explanations. *Morality, Reason, and Truth* / eds. D. Copp, D. Zimmerman. Totowa, NJ: Rowman and Allanheld. P. 49-78.)

<sup>23</sup> Див.: Moore G. E. *Principia Ethica*, § 10.

<sup>24</sup> Див.: Op. cit., §§ 35, 104.

<sup>25</sup> Pop.: *The Naturalistic Fallacy* / ed. N. Sinclair. Cambridge University Press, 2019. P. 1.

<sup>26</sup> Див.: Black M. The gap between “is” and “should”. *The Philosophical Review*. 1964. Vol. 73. P. 166.

«Людам не подобається, коли їх обманюють» нормативного висновку «Не можна обманювати», навіть якщо припустити, що його істинність може бути встановлена шляхом деякого емпіричного дослідження, порушує вимогу закону Юма і, отже, є логічно некоректним. Тільки прийнявши якийсь додатковий засновок нормативного характеру, наприклад, «Не можна робити те, що не подобається людям», можна зробити цей висновок логічно правильним. Девід Юм звертає увагу на цю проблему наприкінці першого розділу першої частини третьої книги («Про мораль») «Трактату про людську природу»:

У кожній етичній системі, з якою мені до цього часу доводилося мати справу, я завжди помічав, що автор деякий час розмірковує як зазвичай, встановлюючи існування Бога або викладаючи свої спостереження щодо людських справ; а потім, на свій подив, я несподівано виявляв, що замість звичайної зв'язки, яка вживається у висловлюваннях, *є* або *не є*, не бачу жодного речення, яке б не було зв'язане за допомогою *повинно* або *не повинно*. Ця підміна відбувається непомітно, але тим не менш вона надзвичайно важлива. Оскільки ось це *повинно* або *не повинно* виражає деяке нове відношення або твердження, то його потрібно взяти до уваги й пояснити; і разом з тим потрібно вказати підставу того, що здається зовсім уже незрозумілим, а саме, як це нове відношення може бути виведено з інших, цілком відмінних від нього.<sup>27</sup>

Юм висловлює впевненість в тому, що привернення уваги до цієї проблеми дозволить «спростувати всі звичайні етичні системи» та переконатися, що відмінність між добром і злом не може ґрунтуватися тільки на відносинах між (природними) об'єктами.<sup>28</sup> Отже, проблемність логічного переходу від висловлювань зі зв'язкою «є» до висловлювань зі зв'язкою «повинен», на яку звертає увагу закон Юма, відображає глибоку відмінність між описативними та нормативними судженнями, між фактами й цінностями, а також між відповідними поняттями, що зі свого боку демонструє проблемність зведення моральних категорій до будь-яких понять зі сфери природних і соціальних наук.

Мур висунув ще один цікавий аргумент на користь неможливості такого зведення, який отримав назву «аргумент відкритого запитання».<sup>29</sup> Назвемо запитання закритим, якщо відповідь на нього очевидна, і саме це запитання, власно кажучи, є риторичним (для

<sup>27</sup> Hume D. A Treatise of Human Nature. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 2007. P. 302.

<sup>28</sup> Ibid.

<sup>29</sup> Див.: Moore G. E. Principia Ethica, § 13.

будь-якого грамотного носія мови). Яскравим прикладом закритого запитання є тавтологічні запитання, на кшталт, «Чи є стіл столом?». Тому можна сказати, що ставити закриті запитання безглуздо. На відміну від цього, постановка відкритого запитання завжди має сенс і зберігає пізнавальну цінність, а пошук відповіді на нього цілком може представляти відкриту проблему. Очевидно, що за наявності прямого визначення терміна *a* через термін *b* запитання виду «*X* є *b*, але чи є він *a*?» з необхідністю буде закритим. Так, визначивши холостяка як неодруженого чоловіка, навряд чи має сенс запитувати «Кант був неодруженим чоловіком, але чи був він холостяком?» — це запитання є закритим для кожного, хто розуміє значення виразів «холостяк» і «неодружений чоловік». Припустимо, тепер, що ми визначили деяке моральне поняття, скажімо, поняття блага, через поняття, що означає якусь природну властивість, наприклад, «приносити задоволення» («Благом є все те, що приносить задоволення»). До того ж нехай навіть буде вірно, що будь-який фактичний прояв (реалізація) блага дійсно супроводжується відчуттям задоволення та навпаки. Проте запитання «Ця дія приносить задоволення, але чи є вона благом?» продовжує мати сенс, залишаючись відкритим питанням. Мур стверджує, що аналогічна ситуація спостерігатиметься під час будь-яких спроб дати визначення блага (добра) через будь-які природні поняття, що свідчить про принципову незадовільність, а отже, і неможливість усіх визначень такого роду. Загалом критика Муром натуралістичних концепцій значно вплинула на розвиток усієї аналітичної метаетики. Сам Мур розробляв свій підхід в етиці, виходячи з розуміння добра як об'єктивної властивості, яка може бути притаманна не тільки людській поведінці, а й «багатьом іншим об'єктам». Тому, якщо ми хочемо знати, що таке гарна поведінка, ми маємо з'ясувати, що є «добрим взагалі»:

Отже, ось наше перше запитання: «Що таке добро?» і «Що таке зло?», а обговорення цього питання (або цих питань) я називаю етикою, бо ця наука повинна, у будь-якому разі, включати таке обговорення.<sup>30</sup>

На думку Мура, «добро» є основною, вихідною категорією етики, яка приймається без визначення та за допомогою якої визначаються всі інші етичні поняття, як от «чеснота», «обов'язок», «етична норма» та інші. Ця категорія визначає і предмет етики як науки, виражаючи найпростішу, далі нерозкладну, самостійну (автономну) етичну властивість, яка не може бути зведена до жодних природних властивостей, що є предметом вивчення емпіричних наук. Водночас

<sup>30</sup> Ibid. § 2.

Мур проводив розрізнення між «добром як метою» і «добром як засобом». Якщо у другому випадку йдеться про властивості предметів, які мають цінність тільки тому, що вони викликають інші властивості та якості, які вважають гарними або бажаними (наприклад, ліки мають оздоровчий ефект і можуть вважатися «гарними» саме як засіб подолання хвороби), то в першому сенсі добро розглядається як деяка внутрішня цінність, «добро само по собі», добро як таке (іноді зване ще «універсальним добром»), яке тільки і є справжньою етичною властивістю.

Пізнання таких етичних властивостей, на відміну від природних, не може бути досягнуто емпіричним шляхом, тобто за допомогою емпіричних методів. Також, на думку Мура, основні принципи, які стосуються етичних властивостей, зокрема властивості добра, неможливо вивести з якихось інших положень. Такі принципи, скоріше, подібні аксіомам геометрії або логічним принципам, які приймаються без доведення. Обґрунтувати такі принципи й аксіоми, якщо ми хочемо вийти за межі чистого конвенціоналізму, можна тільки через покликання на інтуїцію, коли їх характеризують як «інтуїтивно ясні й самоочевидні». Така позиція перегукується з поглядом Бертрана Рассела, який проводив розрізнення між прямим (безпосереднім) та похідним знанням фактів (у термінології Рассела — «істин»). Похідне (опосередковане) знання фактів отримуємо шляхом їх логічного виведення з деяких інших фактів, які встановлюються безпосередньо:

Наше безпосереднє знання істин може бути назване інтуїтивним знанням, й істини, що встановлюються у такий спосіб, можна назвати самоочевидними істинами. До таких істин належать чисті твердження про те, що нам дано у відчуттях, а також певні логічні й арифметичні принципи, і (хоча і з меншою долею впевненості) деякі етичні висловлювання.<sup>31</sup>

Такий підхід до «моральної епістемології», який отримав назву «етичного інтуїціонізму» та який пояснює, на чому ґрунтується знання етичних істин і як воно взагалі є можливим, є типовим для нон-натуралістичного реалізму. Етичний інтуїціонізм має серйозне коріння в британській філософії, де попередниками цього напрямку були деякі моралісти XVIII ст., як-от: Семюел Кларк і Річард Прайс. У XIX ст. інтуїціонізм як один з трьох основних методів етики (поряд з еґоїзмом й утилітаризмом) обґрунтовував Генрі Сіджвік, на чю етичну концепцію суттєво спирався Мур. Сіджвік висуває чотири умови,

<sup>31</sup> Russell B. *The Problems of Philosophy*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1997. P. 109.



яким повинні відповідати будь-які самоочевидні принципи, зокрема етичні, що мають характер аксіом: (1) такі твердження повинні бути сформульовані у зрозумілих і точних термінах; (2) самоочевидність таких принципів повинна встановлюватися за підсумками їх ретельного обмірковування; (3) висловлювання, які ми приймаємо як самоочевидні, не повинні суперечити одне одному; (4) щодо таких принципів повинен існувати певний консенсус, принаймні серед компетентних експертів, безпосередньо залучених до їх розгляду.<sup>32</sup>

Загалом ці умови цілком відповідають духу науково-орієнтованої філософії, тому не дивно, що в аналітичній філософії першої третини ХХ ст. етичний інтуїціонізм отримав подальший розвиток саме на британському ґрунті, де, слідом за Муром, його культивували такі філософи, як Гарольд Прічард і Вільям Росс, хоча останні, на відміну від Мура,<sup>33</sup> розробляли плюралістичну версію інтуїціонізму, що стверджує існування безлічі базових моральних принципів, які не зводяться один до одного. Прічард і Росс заперечували можливість виведення етичних норм і обов'язків із поняття добра. Бажання досягти добра може слугувати внутрішнім мотиватором наших вчинків, однак поняття обов'язку, на їхню думку, не може залежати від мотивів нашої поведінки. Інакше кажучи, моральний обов'язок не може обґрунтовуватися тим, що його дотримання буде мати гарні наслідки.<sup>34</sup>

Незважаючи на те, що етичний інтуїціонізм дає цілком обґрунтовану відповідь на заперечення проти морального натуралізму, сам він стикається з деякими істотними проблемами, які вимагають серйозного аналізу. Однією з таких проблем є *проблема супервентності* етичного щодо фізичного (природного). Загалом властивість або факт *A* є супервентним стосовно властивості або факту *B* (*A* завжди супроводжує *B*, *A* завжди слідує за *B*), якщо і тільки якщо неможливі дві такі ситуації, коли *B* існує в обох цих ситуаціях, але в якійсь з них немає *A*. У цьому сенсі можна стверджувати, що етичні властивості й факти супервентні щодо фізичних (природних) властивостей і фактів.

<sup>32</sup> Див.: Sidgwick H. *The Methods of Ethics*, 7th edition. London: Macmillan, 1967. P. 338-342.

<sup>33</sup> Сіджвік і Мур вважали, що моральне обґрунтування того, що варто вважати правильним, а що — неправильним, цілком можна встановити на основі єдиного принципу конвенціонального типу (див.: Stratton-Lake P. *Ethical intuitionism. The Routledge Companion to Ethics*. London, New York: Routledge, 2010. P. 467), за яким моральна оцінка прийнятих у суспільстві норм (і окремих вчинків, які відповідають цим нормам) визначається їхніми наслідками.

<sup>34</sup> Див.: Stratton-Lake P. *Ethical intuitionism. The Routledge Companion to Ethics*. London, New York: Routledge, 2010. P. 473.

Так, якщо ми розглянемо якийсь учинок, що підлягає моральній оцінці, і водночас розглянемо інший, аналогічний першому вчинок, який повністю збігається з ним за всіма фізичними (природними) властивостями й обставинами, то цілком очевидно, що моральна оцінка другого вчинку повинна бути точно такою ж, як і в першому випадку. Тобто між природними й етичними властивостями та фактами є певний взаємозв'язок (відношення супервентності), який полягає в тому, що одні й ті ж природні властивості й факти завжди супроводжуються тими ж самими етичними властивостями й фактами. Отже, виникає проблема пояснення механізму цього взаємозв'язку. Зрозуміло, що в межах концепцій натуралістичного типу, які витлумачують етичні властивості й факти як вид природних властивостей і фактів, нескладно дати таке пояснення, яке можна побудувати в термінах причинної залежності між різними природними подіями. Однак у контексті нон-натуралізму таке пояснення вже не підходить, оскільки каузальний зв'язок між природними й неприродними явищами та подіями принципово неможливий. Загалом проблема супервентності активно обговорюється в сучасній аналітичній метаетиці та прихильники нон-натуралізму запропонували декілька можливих підходів до її розв'язання.<sup>35</sup>

## 2. Моральний антиреалізм

Підсумовуючи розгляд різних концепцій морального реалізму, слід ще раз наголосити, що всі вони єдині у визнанні особливого роду етичної реальності, яка існує незалежно від бажань, намірів і поглядів окремих людей, людських спільнот і людства загалом. Постулювання такої реальності, разом з епістемологічною передумовою, що наявність реальності допускає формування переконань (думок) щодо неї, зумовлює певні висновки, які стосуються природи етичних міркувань, а саме: (1) такі судження виражають наші думки про етичну реальність (етичні переконання); (2) деякі з цих суджень мають бути істинними; (3) істинність таких суджень не залежить від етичних і будь-яких інших установок носіїв моральної свідомості (моральних суб'єктів).<sup>36</sup> Як правило, супротивники морального реалізму атакують саме ці висновки, оскільки, згідно з добре відомим логічним правилом *modus*

<sup>35</sup> Див., напр.: Dreier J. Is there a supervenience problem for robust moral realism? *Philosophical Studies*. 2019. Vol. 176. P. 1391-1408.

<sup>36</sup> Див.: Horn J. On moral objections to moral realism. *The Journal of Value Inquiry*. 2020. Vol. 54. P. 345-354.

tollens, спростування висновку із засновку спричиняє і спростування самого засновку. Так, представники *експресивізму* намагаються спростувати уявлення, що етичні судження виражають певні переконання. Натомість прихильники *теорії помилковості*, хоча й визнають, що формально такі судження призначені виражати переконання, але стверджують, що фактично всі вони виявляються хибними (помилковими). Водночас послідовники *морального конструктивізму* тлумачать етичну реальність як похідну від діяльності моральних суб'єктів (наприклад, як результат суспільного договору).

Розглянемо ці найбільш типові види антиреалізму.

### 2.1. Експресивізм

У широкому сенсі термін «експресивізм» позначає загальний підхід в метаетиці, згідно з яким основне завдання етичних тверджень, як-от «Не вбий», «Справедливість — найвища чеснота», «Прометей учинив благородно, передавши людям вогонь» і т. п., — полягає не в тому, щоб представляти (репрезентувати) деяку реальність, а в тому, щоб виражати певні стани свідомості, відмінні від простих описів якихось ситуацій. За такого широкого потрактування експресивізм часто характеризують шляхом його протиставлення репрезентативному й когнітивному підходам, властивому будь-якому реалізму, і пов'язують із практичним витлумаченням природи етичних тверджень як таких, що мають виражати моральні оцінки. Етичні твердження не підлягають істиннісній оцінці, тобто не можуть і не повинні бути ані істинними, ані хибними, а покликані виражати моральне ставлення суб'єкта до різноманітних об'єктів, учинків і ситуацій, або ж його моральні установки, прагнення і бажання.

Наприклад, твердження «Брехня — це гріх», із погляду експресивізму, не встановлює жодного (морального) факту і не описує якийсь (етичний) стан справ, а попросту виражає негативне ставлення до брехні з боку того, хто висловлює це твердження. Можлива різна типологізація таких відносин і відповідних станів свідомості, яка веде до різних видів експресивізму, серед яких можна виділити емотивізм, прескриптивізм і проєктивізм.

Емотивізм — історично найбільш рання форма експресивізму в аналітичній метаетиці — стверджує, що основна функція етичних міркувань, навіть якщо вони й формулюються як розповідні (стверджувальні) речення, полягає в тому, щоб виражати позитивні або негативні емоції щодо об'єктів, учинків і подій, які підлягають моральній оцінці,

а також, можливо, викликати подібні емоції в інших людей або ж спонукати їх до певного роду дій. Ця концепція була обґрунтована Альфредом Айєром у книзі «Мова, мислення і логіка» (1936)<sup>37</sup> і надалі детально розроблена Чарльзом Стівенсоном.<sup>38</sup>

Айєр, один з провідних представників логічного позитивізму у Великобританії, підкреслював неемпіричну природу нормативних понять і принципову неможливість їх зведення до понять природничих наук. Як наслідок, він відкидав натуралізм у тлумаченні етичних суджень і в цьому відношенні поділяв аналогічну позицію Мура. Проте Айєр піддав критиці й спроби інтуїтивного обґрунтування моральних норм, зважаючи на відсутність для них об'єктивних критеріїв, які б могли забезпечити надійний вибір між протилежними інтуїтивними уявленнями. Інакше кажучи, «основоположні етичні поняття не піддаються аналізу, оскільки не існує критерію для перевірки істинності суджень, до яких вони належать».<sup>39</sup> Для розв'язання цієї колізії Айєр пропонує «третій шлях», відмінний від натуралізму й Мурівського «абсолютизму».<sup>40</sup> Він вважає, що поняття етики не піддаються аналізу та строгому визначенню тому, що вони є псевдопоняттями:

Наявність етичного терміну у висловлюванні нічого не додає до його фактичного змісту. Так, якщо я кажу комусь: «Ви вчинили неправильно, коли вкрали ці гроші», — я не кажу нічого крім, «Ви вкрали ці гроші». Додаючи, що якась агресивна дія є неправильною, я нічого додатково не стверджую. Я просто демонструю своє моральне засудження цієї дії. Так, як ніби я сказав: «Ви вкрали ці гроші» — з особливим виразом відрази, або написав це, додавши спеціальні знаки оклику. Тон проголошення або знаки оклику нічого не додають до буквального значення речення. Вони слугують лишень для того, щоб показати, що висловлення цього речення супроводжується певними почуттями з боку того, хто говорить.<sup>41</sup>

Отже, із погляду емотивізму, характеристика якогось вчинку як морально неправильного або поганого не означає приписування йому

<sup>37</sup> Ayer A. *Language, Truth and Logic*. Ch. 6. New York: Dover Publications, 1952. Ідею емотивного використання поняття добра можна зустріти також у книзі Чарльза Огдена і Айвора Річардса «Значення значення» (див.: Ogden C. K., Richards I. A. *The Meaning of Meaning*, New York: A Harvest Book (Harcourt, Brace & World), 1923. P. 125.).

<sup>38</sup> Stevenson C. *Ethics and Language*. New Haven: Yale University Press, 1944.

<sup>39</sup> Ayer A. *Op. cit.* P. 107.

<sup>40</sup> Айєр визначає «абсолютизм» в етиці як «погляд, згідно з яким ціннісні твердження контролюються не спостереженнями, як це відбувається зі звичайними емпіричними висловлюваннями, а лише за допомогою загадкової «інтелектуальної інтуїції?» (Ibid. P. 106).

<sup>41</sup> Ibid. P. 107.

якоїсь (моральної) властивості, а є вираженням негативного (емоційного) ставлення до цього вчинку, його осуд. Так само, за допомогою характеристики чогось як морально правильного або доброго, ми зовсім не описуємо якийсь стан справ, а просто висловлюємо своє позитивне ставлення до того, що характеризуємо, у такий спосіб схвалюючи це. Як наслідок, етичні твердження, виражаючи виключно ті чи ті моральні емоції, не можуть бути ані істинними, ані хибними, а значить — не є висловлюваннями в повному розумінні. Унаслідок цього, ніякі справжні дискусії з питань моралі неможливі в межах концепції емотивізму, оскільки етичні твердження, які, на перший погляд, суперечать одне одному, насправді виявляються просто вираженням різних моральних настроїв, а отже, немає сенсу запитувати, яке з них є істинним.

Айер також зазначає, що етичні судження можуть слугувати не тільки для вираження моральних почуттів, але також і для того, щоб викликати певні почуття в інших людях і тим самим стимулювати їх до вчинення тих чи тих дій (або утримання від них). До того ж такі судження часто використовують як своєрідні накази. Наприклад, кажучи «Ваш обов'язок полягає в тому, щоб говорити правду», людина, яка це стверджує, фактично віддає наказ: «Говоріть правду!». Ось що у зв'язку з цим зазначає Рудольф Карнап:

Легко бачити, що відмінність між нормою й оцінним судженням полягає лише в способах їх формулювання. Норма або правило має форму імперативу, наприклад, «Не вбивай!». Відповідним оцінним судженням буде «Вбивство — зло». Ця різниця формулювань набула великого практичного значення, особливо для розвитку філософського мислення. Правило «Не вбивай» має граматичну форму наказового способу й тому не буде вважатись якимось твердженням. Натомість оцінне судження. «Вбивство — зло», хоча і є, відповідно до правила, лише вираженням певного побажання, має граматичну форму стверджувального висловлювання. Багатьох філософів ця форма вводить в оману й вони вважають, що оцінні твердження дійсно є стверджувальними висловлюваннями, а отже повинні бути істинними або хибними. Тому вони обґрунтовують власні оцінні твердження і намагаються спростувати оцінні судження своїх опонентів. Насправді ж оцінне судження є не чим іншим, як наказом, вираженим в оманливій граматичній формі. Воно може впливати на дії людей і цей вплив може відповідати або не відповідати нашим прагненням; але воно не є ані істинним, ані хибним. Воно нічого не стверджує і не може бути ані доведеним, ані спростованим.<sup>42</sup>

---

<sup>42</sup> Carnap R. *Philosophy and Logical Syntax*. London : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, 1935. P. 23-24.

Ця ідея отримала подальшого розвитку у концепції прескриптивізму, згідно з якою етичні судження є свого роду загальними приписами, а значить, попри те, що формально-граматично такі судження сформульовані як індикатив, з погляду семантики, вони швидше є універсальними імперативами. Такий підхід до етичних тверджень був детально розроблений Річардом Хейром у книзі «Мова моралі» (1952)<sup>43</sup>, де підкреслюється відмінність нормативних приписів універсального характеру, які розуміються як деяке «загальне керівництво», від категоричних (прямолінійних) наказів. Нормативний припис, імовірно, можна витлумачити як певну загальну пораду, якій має слідувати будь-який раціональний суб'єкт (якщо, звичайно, він хоче залишатися раціональним). Такого роду пораду можна витлумачити як певну відповідь на Кантівське запитання «Що я повинен робити?», поставлене гранично широко. У цьому сенсі сукупність моральних норм, які утворюють певну систему етики, є загальним практичним керівництвом, яке зобов'язує нас до певних дій (або до утримання від них) у тих чи тих життєвих обставинах, враховуючи, що в одних і тих же обставинах ми маємо діяти однаково.

Гіч, спираючись на принцип композиціональності (екстенсіональності), який походить від Готлоба Фреге, висунув цікаве заперечення проти експресивної (зокрема емотивної) інтерпретації моральних понять.<sup>44</sup> Згідно зі зазначеним принципом, істиннісне значення складного висловлювання визначається істиннісними значеннями простих висловлювань, що входять до нього. Відповідно до прийнятої в класичній логіці таблиці істинності для імплікації, імплікативне висловлювання «Якщо  $A$ , то  $B$ » є істинним тільки тоді, коли  $A$  є хибним або  $B$  є істинним. Розглянемо тепер твердження «Якщо красти недобре, то примушувати людей до крадіжок теж недобре». Очевидно, що це твердження є істинним, проте воно не виражає жодного відношення до крадіжки або примусу до крадіжок з боку мовця — це висловлювання однаково істинним визнає як той, хто схвалює злочинство, так і той, хто його засуджує. Однак прості твердження «Красти недобре» і «Примушувати людей до злочинства недобре», які є частинами зазначеного складного твердження, є типовими нормативними судженнями, а отже, відповідно до загальної концепції експресивізму, їх зміст полягає в тому, щоб виражати певне (негативне) ставлення до крадіжок і примусу до крадіжок, але не описувати якісь факти. Отже, ці прості

<sup>43</sup> Див.: Hare R. M. *The Language of Morals*. Oxford: Oxford University Press, 1952.

<sup>44</sup> Див.: Geach P. Assertion. *Philosophical Review*. 1965. Vol. 74. P. 449-465.

твердження не можуть мати істиннісного значення. Тому впливає, що і будь-яке складне висловлювання, яке з них складається, також не може мати істиннісного значення. Це суперечить зробленому вище висновку про істинність висловлювання «Якщо красти недобре, то примушувати людей до крадіжок теж недобре».

Спроба розв'язати цю проблему була здійснена в межах ще одного експресивістського підходу до моральних понять і суджень, який отримав назву «проективізм». Цей підхід певною мірою спирається на локківське розрізнення між первинними та вторинними якостями, де останні, на відміну від перших, представляють не властивості самих предметів, а результат впливу предметів на органи чуття та їх сприйняття нашою свідомістю. Важливо зазначити, що вторинні якості приписуються предметам, нібито вони належать їм об'єктивно, подібно до первинних якостей. Згідно із зауваженнями Юма, «свідомість має велику схильність поширюватися на зовнішні об'єкти».<sup>45</sup> Виходячи до цієї ідеї, моральний проективізм стверджує, що етичні судження виражають наше ставлення (схвалення, осуд тощо) до певних об'єктів, учинків, ситуацій, яке ми «проєціюємо» або «поширюємо» на ці об'єкти, учинки, ситуації, ніби вони дійсно володіють відповідними етичними властивостями. Отже, попри те, що моральні судження та властивості самі собою не виражають ніяких об'єктивних етичних сутностей, а є своєрідними «проєкціями» некогнітивних станів свідомості, як от «емоції, бажання, звички або очікування»,<sup>46</sup> — на об'єкти зовнішнього світу, ми отримуємо можливість повноцінно використовувати в етиці дескриптивну за формою мову (зокрема, приписувати етичним судженням істиннісні значення), розмірковуючи про етичні феномени так, ніби йдеться про факти, які об'єктивно існують. Окреслена ситуація певною мірою аналогічна тій, що репрезентована в наших міркуваннях про колір предметів, коли ми приписуємо колір самому предмету, ніби він об'єктивно ним володіє, хоча в дійсності ми маємо справу зі вторинною якістю, тобто з певним вираженням нашого сприйняття предметів.

Прикметним є взаємозв'язок морального експресивізму з теорією мовленнєвих актів, яка розвивається у філософії мови. На цей взаємозв'язок звернув увагу ще Джон Остін, коли у своїй програмній книзі з філософії мови «Слово як дія» зазначив, що етичні висловлювання призначені не для того, щоб зберігати й передавати інформацію, а

<sup>45</sup> Hume D. A Treatise of Human Nature: Book I, Part III, Section XIV.

<sup>46</sup> Zangwill N. Quietism. *Midwest Studies in Philosophy*. 1992. Vol. 17. P. 161.

для того, щоб виконувати певні дії: «виявляти емоції, регламентувати поведінку або якимось чином впливати на неї». <sup>47</sup> Із позиції теорії мовленнєвих актів, етичні поняття є специфічними «інструментами», за допомогою яких ми можемо здійснювати певні мовні акти, спрямовані на вираження тієї чи тієї моральної позиції або впливати на таку позицію інших людей. Наприклад, називаючи якусь людину добродесною, ми висловлюємо їй наше схвалення. Мовленнєвий акт, за допомогою якого ми це робимо, аналогічний такій невербальній дії, як оплески на адресу цієї людини. <sup>48</sup>

Проте не всі метаетичні концепції експресивістського типу можуть бути витлумачені в контексті теорії мовленнєвих актів. Якщо емотивізм і прескриптивізм цілком підходять під таке витлумачення, то проєктивізм займає швидше проміжну позицію, яка цілком допускає перехід до антиреалістських концепцій репрезентативного й когнітивного спрямування, серед яких важливе місце посідає так звана «теорія помилковості».

## 2.2. Теорія помилковості

Моральний проєктивізм відстоює складну (комбіновану) тезу, яка стверджує, що хоча (1) етичні властивості й факти не існують у реальному світі, тобто не є об'єктивними властивостями й фактами, проте ми (2) сприймаємо їх саме як такі та (3) поширюємо (проєціюємо) це наше сприйняття на об'єкти й події зовнішнього світу, тобто представляємо останні як такі, що реально володіють етичними властивостями й фактами. Це дає нам можливість характеризувати зовнішній світ в етичних термінах, даючи моральну оцінку його об'єктам і подіям, а також кваліфікувати деякі з таких оцінних суджень як істинні. Водночас варто пам'ятати, що, з позиції проєктивізму, такого роду етична характеристика зовнішнього світу та його моральна оцінка є всього-на-всього зручним засобом формулювання виразу, який використовується, аби спростити етичні висловлювання та міркування і зробити їх менш громіздкими. Насправді ж, даючи такі квазі-об'єктивовані етичні характеристики й оцінки, ми висловлюємо лише наше певне (моральне) ставлення до тих чи тих об'єктів, подій і ситуацій. Будучи

---

<sup>47</sup> Austin J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1962. P. 2-3.

<sup>48</sup> Див.: van Roojen M. *Moral cognitivism vs. Non-cognitivism*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition)* / ed. Edward N. Zalta. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/moral-cognitivism/>



витлумаченим у буквальному сенсі, об'єктивований етичний дискурс виявляється повністю хибним (помилковим).<sup>49</sup> Саме на цьому наголошує особливий підхід до етичних концепцій, що розробляється в межах морально антиреалізму, який отримав назву «теорія помилковості».

В аналітичній філософії основна ідея цього підходу була вперше сформульована Расселом у його доповіді «Чи існує абсолютне добро?», представленій на засіданні інтелектуального товариства «Кембриджські апостоли» в 1922 році й опублікованій уже після його смерті.<sup>50</sup> Слідом за Муром, Рассел розглядає поняття добра як основне етичне поняття, але, на відміну від Мура, вважає, що це поняття не має значення тобто, є порожнім, подібно до того, як нічого не означає термін «теперішній король Франції» (як відомо, у Франції на сьогодні немає короля). Поняття добра є порожнім, тому що не існує ніякої об'єктивної єдиної властивості, яка була б притаманна всім тим і тільки тим предметам, які ми вважаємо «добрими». Очевидно, що спроба приписати неіснуючу властивість якомусь об'єкту (як і навпаки — неіснуючому об'єкту якусь властивість) не може бути вдалою, і будь-яке судження, яке описує результат такого приписування, не може бути істинним. З огляду на те, що етичні судження претендують на об'єктивність, тобто на те, щоб описувати об'єктивні (етичні) факти, зокрема щодо того, що якийсь предмет об'єктивно має властивість «бути добрим», можемо дійти висновку, що подібні судження є помилковими.

Подальша розробка цього положення пов'язана з роботами Джона Маккі, насамперед із його книгою «Етика. Винайдення добра і зла», де ідея принципової помилковості всіх етичних суджень набула форми закінченої теорії.<sup>51</sup> Ця теорія спирається на два основні постулати, що стосуються етичних понять, один з яких має онтологічний (метафізичний), а інший — семантичний характер.<sup>52</sup> Онтологічний постулат

---

<sup>49</sup> Окреслена ситуація аналогічна тій, яку ми маємо, наприклад, з висловлюванням «Сніг є білий». Це висловлювання цілком може бути визнане істинним, але тільки якщо пам'ятати, що в дійсності воно є скороченою формою твердження «Результатом взаємодії снігу з нашим зоровим апаратом є його сприйняття як білого об'єкта». Будучи ж витлумаченим буквально, як «Сніг об'єктивно, незалежно від нашого сприйняття, має властивість “бути білим”», — це висловлювання виявляється хибним.

<sup>50</sup> Див.: Russell B. Is there an absolute good? *Russell: the Journal of Bertrand Russell Studies*. 1986. Vol. 6. P. 144-149.

<sup>51</sup> Mackie J. *Ethics: Inventing Right and Wrong*. Penguin Books, 1977.

<sup>52</sup> Див.: Chrisman M. *What is This Thing Called Metaethics?* London, New York: Routledge, 2017. P. 53.

формулюється вже в першому реченні першого розділу книги і звучить він так: «Не існує ніяких об'єктивних цінностей». Семантичний постулат характеризує семантичну роль етичних термінів у мові, яка полягає в їхній претензії на об'єктивність:

У моральних контекстах [поняття добра] використовується так, ніби воно позначає якусь гадану ненатуральну якість, де характеристика «ненатуральна» поширюється на особливі оцінні й імперативні аспекти цієї гаданої якості, природа якої полягає в тому, щоб спрямовувати наші дії.<sup>53</sup>

На користь онтологічного постулату Маккі висуває два основні аргументи: *аргумент від відносності* й *аргумент від дивності*. Перший із цих доводів звертає увагу на загальновідомий антропологічний факт множинності моральних норм у різних людських спільнотах, яка часто доходить до їх несумісності між собою. Цей факт підриває універсальний характер моральних цінностей, що є необхідною умовою їх об'єктивності. Отже, наявна де-факто відносність етичних понять і суджень була б неможлива, або принаймні її можна було б подолати, якби за цими поняттями стояли об'єктивні властивості й факти. Оскільки ж указана множинність не тільки можлива, але й навряд чи піддається остаточному усуненню, маємо підстави для висновку про неіснування об'єктивних моральних властивостей і фактів. Що стосується другого аргументу, то Маккі зазначає, що «якби існували об'єктивні цінності, то це були б сутності, або властивості, або відносини дуже дивного виду, які кардинально відрізнялися б від будь-чого у світі».<sup>54</sup> Відповідно наше знання про такі сутності можна було б отримати тільки за допомогою «якоїсь особливої здатності до морального сприйняття або інтуїції, яка радикально відрізняється від наших традиційних методів пізнання чого б то не було».<sup>55</sup> Зазначена «дивність» окреслених моральних сутностей і можливих способів їх пізнання свідчить, на думку Маккі, про те, що таких сутностей просто не існує.

Для обґрунтування семантичного постулату Маккі покликається на «керівну» функцію моральних цінностей у людській поведінці, яка притаманна їм від природи та яка полягає в тому, що визнання певної дії доброю або поганою в моральному відношенні тягне за собою припис щодо здійснення цієї дії або утримання від неї. Зі свого боку

<sup>53</sup> Mackie J. Op. cit. P. 32.

<sup>54</sup> Mackie J. Op. cit. P. 38.

<sup>55</sup> Ibid.

такий припис може вважатися обґрунтованим, якщо він спирається на об'єктивне тлумачення моральних цінностей. За такої умови зазначені цінності набувають повного права бути «об'єктивно наказовими», у тому сенсі, що вони «породжують універсальні підстави для людських дій, підстави, які не залежать від бажань, уподобань або інтересів окремих людей».<sup>56</sup>

Окремо кожен з цих постулатів знаходить застосування в різних напрямках метаетики. Так, онтологічне твердження про відсутність моральних якостей і фактів у реальній дійсності є характерним для експресивізму, а дескриптивна (репрезентаційна) семантична роль етичних суджень визнається різними версіями реалізму. Але саме комбінація обох постулатів в межах єдиної концепції (теорії помилковості) призводить до унікального висновку про хибність усіх без винятку етичних висловлювань. Цей негативний висновок може потім по-різному втілюватися в конкретних стратегіях поведінки з етичним дискурсом. Серед таких стратегій можна виокремити моральний аболіціонізм (елімінативізм) і фікціоналізм.

Аболіціонізм доводить до логічного кінця тезу про хибність етичного дискурсу та пропонує взагалі відмовитися від моралі як інструменту регулювання поведінки людей і вирішення конфліктів між ними.<sup>57</sup> Дійсно, якщо ми переконані в помилковості деякого твердження, то не зовсім зрозуміло, навіщо ми маємо його зберігати. Тут доречно провести аналогію з релігією, яка, згідно з атеїстичними уявленнями, ґрунтується на фундаментально хибній тезі про наявність певної сутності (Бога), якої насправді немає. Якщо ця теза дійсно є хибною, то підстави для збереження релігії виявляються дуже сумнівними, незважаючи навіть на можливу культуротворчу й організуючу роль релігії в суспільстві. Історія розвитку людства свідчить про те, що усунення релігії з суспільного життя та передача її регуляторних функцій цивільним інститутам (секуляризація) практично не призводить до якихось негативних наслідків ані для соціальної організації, ані для відносин між людьми. Аналогічним чином прихильники «скасування моралі» зовсім не закликають до того, щоб оголосити допустимими ті дії, які забороняються загальноприйнятими моральними нормами (брехня, злодійство, вбивство), а заявляють, що людство не потребує моралі, так само як і релігії, аби утримуватися від таких негативних

<sup>56</sup> Chrisman M. Op. cit. P. 54.

<sup>57</sup> Див., напр.: Garner R. Beyond Morality (Ethics And Action). Temple University Press, 1993; Marks J. Ethics without Morals. In Defense of Amoralism. New York, London: Routledge, 2013.

дій чи здійснювати позитивні дії, схвалювані традиційною «суспільною мораллю».

На відміну від такого радикального підходу, фікціоналізм прагне зберегти етичний дискурс й обґрунтувати необхідність його подальшого використання в суспільному житті. Ця необхідність мотивується, у першу чергу, міркуваннями зручності й ефективності. Цілком можливо виносити осмислені етичні судження, навіть якщо ми визнаємо, що в буквальному сенсі вони є хибними, подібно до того, як ми стверджуємо, що Шерлок Холмс жив на Бейкер-стріт, без якихось додаткових зауваг, що в дійсності Шерлок Холмс ніколи не існував і йдеться лише про літературного (фіктивного) персонажа. Або візьмо ще один приклад. Ми говоримо: «Сонце зайшло за горизонт», — і таке слововживання є цілком виправданим у повсякденній мові, хоча, якщо взяти буквально, це висловлювання є хибним. Якщо спробувати сформулювати ту ж думку повністю науково коректно, аби правильно виразити той факт, що Земля обертається навколо Сонця, а не навпаки, то результат буде громіздким і незрозумілим. Так само і у випадку з етичними поняттями, незважаючи на те, що вони виявляються лише корисними фікціями, яким нічого не відповідає в дійсності, ми цілком можемо формулювати судження з цими поняттями та, з певними застереженнями, уважати такі судження істинними. У порівнянні з аболіціонізмом, фікціоналізм має низку переваг: (1) Вільне оперування моральним дискурсом є зручним, із психологічного погляду, для носія мови; (2) Прийняття фікціонального підходу дозволяє обговорювати важливі практичні питання, які стосуються прикладної етики, без того, щоб кожен раз залучати складну метаetiчну проблематику; (3) Безпосереднє використання етичної термінології має велику виразну силу, у порівнянні з дискурсом, у якому етичні терміни є елімінованими на користь виразів, що їх не містять; (4) Фікціоналізм дозволяє зберегти важливу роль морального дискурсу в організації суспільного життя й регулюванні відносин між людьми.<sup>58</sup> У такий спосіб фікціоналізм утворює помірковану альтернативу аболіціонізму в рамках теорії помилковості.

### 2.3. Моральний конструктивізм

Теорія помилковості належить до метаetiчних напрямків репрезентативного й когнітивного типу, поділяючи з моральним реалізмом

<sup>58</sup> Детальніше див.: Nolan D., Restall G., West C. Moral fictionalism versus the rest. *Australasian Journal of Philosophy*. 2005. Vol. 83, №3. P. 307-330.

погляд на природу етичних суджень, як таких, що покликані виражати думки про деяку (гадану) етичну реальність і підлягають, із цього погляду, істиннісній оцінці. Проте ця теорія протистоїть моральному реалізму тим, що заперечує існування зазначеної реальності і, як наслідок, доходить висновку про хибність усіх етичних суджень. На відміну від цього, моральний конструктивізм, як окремий напрямок у метаетиці, готовий визнати існування особливої етичної реальності, а значить, й істинність деяких суджень про цю реальність, однак, на противагу моральному реалізму, відкидає її абсолютну об'єктивність, у сенсі незалежності від моральних суб'єктів, їх свідомості, установок, цілей і дій. Отже, конструктивізм, разом із моральним реалізмом, визнає існування моральних якостей і фактів, але радикально розходиться з ним щодо питання про їхню природу і способи їх існування.

Моральний конструктивізм слід відрізнити від простого морального суб'єктивізму, оскільки останній зводить моральні оцінки до моральних настанов окремих суб'єктів. Водночас конструктивізм прагне, скоріше, до інтерсуб'єктивного обґрунтування прийнятих моральних норм за допомогою деяких універсальних принципів, що визначають процедури їхнього раціонального відбору (конструювання). Саме завдяки інтерсуб'єктивному характеру нашого «практичного розуму», ми маємо у своєму розпорядженні певні конструктивні інструменти, які дозволяють виробити загальнозначущі й загальнообов'язкові принципи моралі.<sup>59</sup>

Типовим прикладом конструктивістського обґрунтування моралі є модель вироблення моральних норм, яка розвивається в межах різних теорій суспільного договору, коли моральні норми розглядаються як результат певної домовленості раціональних індивідів, а не як безпосереднє відбиття тих чи тих властивостей і відношень об'єктивної реальності. В аналітичній філософії такий підхід був детально розроблений і реалізований у теорії справедливості Джона Ролза.<sup>60</sup> Також у цьому контексті виділяються концепції Томаса Скенло-

---

<sup>59</sup> Див.: Ronzoni M. Constructivism and practical reason: on intersubjectivity, abstraction, and judgment. *Journal of Moral Philosophy*. 2010. Vol. 7. P. 78.

<sup>60</sup> Rawls J. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971. Див. також детальне обґрунтування цього підходу і пояснення його значення для етичної теорії, а також його зв'язку з моральною філософією Канта в трьох лекціях Ролза, прочитаних у Колумбійському університеті у 1980 році в рамках лекційного циклу, присвяченого Джону Дьюї (Rawls J. Kantian constructivism in moral theory. *The Journal of Philosophy*. 1980. Vol. 77. P. 515-572).

на<sup>61</sup> і Христини Корсгор<sup>62</sup>. Рональд Міло, характеризуючи теоретико-договірний підхід до обґрунтування моралі, зазначає, що із позиції такого підходу, моральні істини повинні тлумачитись як істини про ідеальний суспільний лад, а не про якісь природні (чи неприродні) стани речей. Наприклад, розглянемо твердження, що певна агресивна дія є неправильною в моральному відношенні. Це твердження буде вважатися істинним і таким, що виражає певний моральний факт, в тому і тільки тому разі, якщо раціональні суб'єкти домовилися прийняти певний соціальний порядок, який забороняє цю дію. Відповідно до такого підходу, моральні факти є результатом конструювання, яке, зі свого боку, здійснюється раціональними суб'єктами в процесі перемовин щодо принципів моралі, які мають регулювати відносини між ними. Об'єктивність цих принципів полягає зовсім не в тому, що вони нібито засновані на якомусь моральному порядку, який існує сам собою, незалежно від людей, і наявність якого покликана пояснювати, чому в процесі конструювання моральних норм досягають тих чи тих конкретних угод, а в тому, що ці принципи є прийнятними для неупереджених раціональних суб'єктів, які прагнуть, щоб результат їх перемовин був максимально вигідний для усіх членів суспільства.<sup>63</sup>

Отже, моральний конструктивізм реабілітує поняття морального факту в метаетиці, проте розглядає такі факти не як щось, що підлягає відкриттю й об'єктивному опису, а як результат конструктивної діяльності практичного розуму, спрямованої на впорядкування та регулювання взаємовідносин між людьми.

\* \* \*

Заслугує на увагу питання про взаємозв'язок між метаетикою та нормативною етикою. В аналітичній філософії розповсюджена позиція, яка стверджує нормативну нейтральність метаетичних концепцій, у тому сенсі, що останні не зобов'язують до прийняття певних нормативних етичних теорій, а до якихось конкретних рішень практичних моральних проблем й поготів. Інакше кажучи, можна констатувати значний ступінь сумісності будь-якої метаетичної теорії з широким спектром нормативних етичних тверджень і навпаки. Так, представники

<sup>61</sup> Scanlon T. *What We Owe to Each Other*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998.

<sup>62</sup> Korsgaard C. *The Sources of Normativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

<sup>63</sup> Див.: Milo R. Contractarian constructivism. *The Journal of Philosophy*. 1995. Vol. 92. P. 184-185.

експресивізму можуть відстоювати різні конкретні етичні погляди — від етики обов'язку до етики чеснот, а, наприклад, нормативна концепція утилітаризму може мати як натуралістичне, так й інтуїціоністське обґрунтування.

Проте, як підкреслив Пол Тейлор, метаетика цілком може виконувати й виконує важливу нормативну функцію, яка полягає в упорядкуванні та раціоналізації загального етичного дискурсу, а також прийнятих у суспільстві моральних практик:

Якщо метаетичний аналіз може виправляти помилки наших метаетичних теорій і прояснювати неясності і плутанину, які там зустрічаються, щодо природи й логіки нашого морального досвіду, то тоді він може допомогти нам бути більш раціональними в наших безпосередніх моральних міркуваннях і суженнях.<sup>64</sup>

Підсумовуючи, можна стверджувати, що інтенсивна розробка метаетики в аналітичній філософії ХХ ст. мала значний вплив на розвиток етичної теорії загалом, як у плані зміцнення її загальнофілософських засад, так і з погляду систематизації та кодифікації нормативних етичних концепцій і підходів.

## References

1. Anscombe E. Modern moral philosophy. *Philosophy*. Vol. 53. 1958.
2. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Oxford University Press, 1962.
3. Ayer A. Language, Truth and Logic. New York: Dover Publications, 1952.
4. Black M. The gap between “is” and “should”. *The Philosophical Review*. Vol. 73. 1964.
5. Blackstone W. Are metaethical theories normatively neutral? *Australasian Journal of Philosophy*. 1961. Vol. 39.
6. Boyd R. How to be a moral realist / ed. V. Sayre-McCord. *Essays on Moral Realism*. Cornell University Press, 1988. P. 187-228.
7. Brink D. Externalist moral realism. *Southern Journal of Philosophy*. 1986. Vol. 24 (Supplement). P. 23-40.

<sup>64</sup> Taylor P. The normative function of metaethics. *The Philosophical Review*. 1958. Vol. 67. P. 28; Див. також: Blackstone W. Are metaethical theories normatively neutral? *Australasian Journal of Philosophy*. 1961. Vol. 39. P. 71.

8. Brink O. *Moral Realism and the Foundations of Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
9. Brock S., Mares E. *Realism and Anti-Realism*. McGill-Queen's University Press, 2010.
10. Carnap R. *Philosophy and Logical Syntax*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, 1935.
11. Chrisman M. *What is This Thing Called Metaethics?* London, New York: Routledge, 2017.
12. Dreier J. Is there a supervenience problem for robust moral realism? *Philosophical Studies*. 2019. Vol. 176. P. 1391-1408.
13. Garner R. *Beyond Morality (Ethics And Action)*. Temple University Press, 1993.
14. Geach P. Assertion. *Philosophical Review*. 1965. Vol. 74. P. 449-465.
15. Geach P. *The Virtues*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
16. Foot P. *Natural Goodness*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
17. Jackson F. *From Metaphysics to Ethics: A Defence of Conceptual Analysis*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
18. Hare R. M. *The Language of Morals*. Oxford: Oxford University Press, 1952.
19. Horn J. On moral objections to moral realism. *The Journal of Value Inquiry*. 2020. Vol. 54. P. 345-354.
20. Hume D. *A Treatise of Human Nature*. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 2007.
21. Hursthouse R. *On Virtue Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
22. Korsgaard C. *The Sources of Normativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
23. Kuusela O. *Key Terms in Ethics*. London, New York: Continuum International Publishing Group, 2011.
24. MacIntyre A. *Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues*. London: Duckworth, 1999.
25. Mackie J. *Ethics: Inventing Right and Wrong*. Penguin Books, 1977.
26. Marks J. *Ethics without Morals*. In *Defense of Amoralism*. New York, London: Routledge, 2013.



27. Miller A. An Introduction to Contemporary Metaethics. Polity Press, 2003.
28. Milo R. Contractarian constructivism. *The Journal of Philosophy*. 1995. Vol. 92.
29. Moore G. E. Principia Ethica.
30. Nolan D., Restall G., West C. Moral fictionalism versus the rest. *Australasian Journal of Philosophy*. 2005. Vol. 83, № 3. P. 307-330.
31. Ogden C. K., Richards I. A. The Meaning of Meaning. New York: A Harvest Book (Harcourt, Brace & World), 1923.
32. Paul W. Taylor The normative function of metaethics. *The Philosophical Review*. 1958. Vol. 67.
33. Rapp C. Aristotle and neo-Aristotelian naturalism. *Aristotelian Naturalism. A Research Companion*. Springer, 2020. P. 35-56.
34. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.
35. Rawls J. Kantian constructivism in moral theory. *The Journal of Philosophy*. 1980. Vol. 77. P. 515-572
36. Ronzoni M. Constructivism and practical reason: on intersubjectivity, abstraction, and judgment. *Journal of Moral Philosophy*. 2010. Vol. 7. P. 78.
37. Roojen M. van. Moral cognitivism vs. Non-cognitivism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition)* / ed. Edward N. Zalta. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/moral-cognitivism/>
38. Russell B. Is there an absolute good? *Russell: the Journal of Bertrand Russell*. 1986. Vol. 6.
39. Russell B. The Problems of Philosophy. New York, Oxford: Oxford University Press, 1997.
40. Sandler R. Character and Environment. A Virtue-Oriented Approach to Environmental Ethics. New York: Columbia University Press, 2007.
41. Scanlon T. What We Owe to Each Other. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998.
42. Sidgwick H. The Methods of Ethics, 7th edition. London: Macmillan, 1967. P. 338-342.

43. Smith M. Realism. *A Companion to Ethics* / ed. P. Singer. Blackwell Publishing, 2010.
44. Stevenson C. Ethics and Language. New Haven : Yale University Press, 1944.
45. Stratton-Lake P. Ethical intuitionism. *The Routledge Companion to Ethics*. London, New York : Routledge, 2010.
46. Sturgeon N. Moral explanations. *Morality, Reason, and Truth* / eds. D. Copp, D. Zimmerman. Totowa, NJ : Rowman and Allanheld.
47. The Naturalistic Fallacy / ed. N. Sinclair. Cambridge University Press, 2019.
48. Zangwill N. Quietism. *Midwest Studies in Philosophy*. 1992. Vol. 17.

*Надійшла до редакції 27 липня 2021 р.*

---

**Шрамко Ярослав Владиславович**

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

**Shramko Yaroslav**

Department of Philosophy

Kyryvi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kyryvi Rih

50086



<https://orcid.org/0000-0003-4843-0328>



[shramko@rocketmail.com](mailto:shramko@rocketmail.com)



<https://doi.org/10.31812/apd.v0i22.4443>